

Lleveleskönyvéből

Rovinj, '92. II. 16.

Borbély János fordítása

Kedves Filip,
két hónapja múlt, amióta számkivetésben élünk. Nem nagy idő, nekem azonban egy örökkévalóság, mert nem ment az írás, amikor pedig jegyzetelni próbáltam vagy a naplót vettem elő, a kudarc teljes lett. Gombrowicz jutott eszembe, aki egyszer azt mondta, illetlenség naplót vezetni és még életben levő embereket belekeverni az irodalomba, holott jómaga vastag fóliánst írt *Napló* címen; három kötet elsőrangú irodalmat. Írói kezem már régóta reszketeg; képtelen vagyok írni belső harmónia nélkül, az pedig most luxus-számba megy. Bennem és körülöttem túl sok van a bénító görcsből, márpedig az irodalom csupa könnyedség és vigasság még akkor is, ha a metafizika mélységeibe réved. Önön képmásommal szembesültem most; noha rá nem ismerek semmire, egyetlen vonásomra sem, mégis jól kitapintok rajta minden hajszárepidést. Mióta itt vagyok, egyedül a tapintó érzékszervem működik, a többi mind eltompult.

Az óvárosban lakom (nem tudom, mennyire ismered Rovinj), ez azonban nem az a festői szépségű városka, amely emlékezetemben vagy képzeletemben élt, többé nem az a valamikori, kellemes nyaralóhely. Elhanyagolt, lepusztult állapotban van minden, így aztán olybá tűnik néha, hogy mi meg csak hozzátettük az életünket ehhez az általános tönkremenéshez és rothadáshoz. A bérlakás hideg, Isztriában különben is zord telek járnak; mióta itt vagyok, állandóan reszketek, már nem is tudom, ez a hideg az elégedetlenség tele-e, amely a lélekben lakozik, vagy pedig valamiféle metafizikai vacogás, szorongás mindattól, ami még csak ezután jön, sőt attól is, amin már túl vagyok. Ez a bérelt lakás egy mediterrán hangulatba ágyazott, kis darab Vajdaság, legalábbis, ami az enteriőrt illeti. Rengeteg ócskaság, rengeteg limlom; az utóbbi években menekülök a tárgyaktól, ma már nem élvezem az ószeres boltok illatát és patináját.

Ez alatt a két hónap alatt semmi mást, mindig csak azt a pontot kerestem, amire rámeredhetek; leginkább sikerült is, ilyenkor úgy éreztem magam, mint a kulcsár az üres tömlőc ajtaja előtt. Olvasni próbáltam, legelsőnek Klaus Manntól *A fordulópontot*, amit tőled kaptam útravalóul, azonban ezt is kedvetlenül, s anélkül, hogy elmélyedtem volna ebben a ragyogóan megírt könyvben; majd visszatérek rá, ha egyáltalán felépülök. S mindig, amikor valamelyest rendbe jött a szénám, hirtelen átdübörögtek felettünk a sugárhajtásúak, felbőgtek a légiriadó szirénái, ezt aztán a városi óvóhelyre páni félelemben menekülő asszonyok, gyerekek sikoltozása követte. Le kellett csuknunk a zsalukat, és eloltani a villanyt, ami nekem tökéletesen megfelelt; ilyenkor a sötétség volt a szövetségem.

Aznap, amikor bombatámadás érte a kicsiny vrsari repülőteret, úgy karácsony körül, s amikor két rakéta eltalált egy halászbárkát a Lim-fjordban, én éppen arra haladtam az országúton egy *rent-a-car*ban, s hallottam is a rakéta vérfagyasztó süvítését, hiszen olyan közel repült el mellettem, hogy azt hittem, menten lesöpör az útról. Azóta gyakran „fölrriadok a történelem lidércnyomásából”, ahogyan Joyce mondaná, mind gyakrabban úgy, mint valami félnótás irodalmi hős, botcsinálta inspektor, aki az isztriai városokat járja naponta, hogy ellenőrizze, milyen műemlékvédelmi intézkedések történtek. Pedig hát az értékes műtárgyakra és építményekre biggyesztett *UNESCO* jelzések legfeljebb csak célpontul szolgáltak az újsütetű barbarizmus szolgáltatában álló pilótáknak.

A Jugoszláv Néphadsereg táborából nyár óta rebesgetik, hogy a szép városokat mind lebombázzák. Ez nem volt üres fenyegetés, mert a barbárság természetéhez tartozik, merő bosszúvágyból kárt tenni mindenben, ami szép. A tavalyi év augusztusát és a szeptember egy részét itt, Rovinjban, közös barátunk, Sz. Sz. lakásában töltöttem, majd itt kollabáltam, amikor megláttam a šibeniki Szt. Jakab-székesegyház ellen intézett vandál bombatámadásról készült felvételeket. Utána aztán Klagenfurton át visszatértem Belgrádba, s ott egy ismerősöm, egy knini költő levele várt, aki rövidre fogott lírai vallomásához, befejezésül, hozzáteszi: „Megb.....k azt a *Szép hazánkat keresztbe', hosszába!*”¹ A barbár nyersség még egy példájaként, amely „közteri szórakozássá” fajul. De az is lehetséges, hogy valaki egyszerűen élvezetet talál a barbárságban.

Egy belgrádi illető, sötét alak, aki hosszabb ideje forgolódik errefelé, képekkel kereskedik, gyakran megállít az utcán, s félelmetes szószátyársággal, vég nélkül sorolja katasztrófavízióit. Mindig azzal kezdi: „Megbízható

¹ Horvátországra vonatkoztatva a horvát himnusz kezdő sorával.

forrásból tudom”, majd bizalmasan közli, hogy a pólai *Arénát* használhatatlan kőrakássá verik szét, a rovinji óvárosnak pedig elég lesz két *koca*, mert a ragasztott épületek egymásra támaszkodnak, és kártyavárként omlanak össze. Nem tudom, kárörvendve mondott-e ilyeneket; arca kifejezéstelen lárvaarc maradt mindig, a mosolya is olyan, mint valami bemetszés, arcára fagyott grimasz, de a hangja... a hangja azonban elárulta, micsoda élvezettel csámcsog rajta, mi minden érhet bennünket, ha egyszer a barbárok beharangozott hadjárata megindul. A barbárság egyik fő ismérve az is, hogy részvétnek helye nincs, és hogy a szenvedésnek nem tulajdonítanak semmi jelentőséget.

Nem tudom, megkaptad-e képeslapunkat Bécsből; rajta a rengeteg aláírással, és megannyi üdvözlettel ismerősöktől, ismeretlenektől. Január második felében, majd egészen február 7-éig, úton voltunk; néhány napig Bécsben, utána Frankfurtban időztünk; ott csini lakosztályunk van Boba² unokaöccsénél. Bécsben Lordannal³ találkoztunk, majdnem berúgtunk akkor este, nem annyira a bortól, inkább a robbanásig feszülő indulatoktól. Valahol Bécs külvárosában találkoztunk, egy régi, rozszant házban, teljesen elhanyagolt lakásban. Azt hiszem, ez a lyuk Lordan bécsi lakóhelye. Tarka egy társaság jött össze az este, úgy dobták össze a pénzt, hogy italhoz jussanak, no és akik ott voltunk, valamikori, szerencsétlen országunk különböző vidékeiről érkeztünk. Az ilyen, más-más nemzetiségű emberekből álló kisebb csoportosulásokkal már csak az efféle kóbor közösségekben lehet találkozni. Szemvédelméiket és szimpla nosztalgiájukat hangoztató, porig sújtott emberek ezek, akik bizonyítani szeretnék azt, ami senkit sem érdekel többé, mármint hogy sokfélék vagyunk ugyan, de azért megférünk egymással. Minek bizonyosságául, az ilyen összeröffenéseken is, egy sor siránkozás, egy sor nótaszó, „összes nemzetünk és nemzetiségeink” sírva vigadása a legfőbb érvük. Két vajdasági magyar fiatalember, két frontszökevény, cigány románcokat énekelt nekünk, egy szerb pedig minden lehetséges dalmát nótát. Valamely kései órán mi ketten taxit hívtunk, s hamarosan a *Hotel Ambassador*ban találtuk magunk, ahol – mint saját vendégeit – Čano barátunk szállásolt el bennünket. Ezek a végletek – a sötétségnek meg a fénynek, a luxusnak meg a nyomornak ez a váltakozása – izgalmas irodalmi motívum; jóllehet szemmel látható, hogy számomra éppen a szemmel látható a lenyűgöző! Egyfelől Lordan odúja, másfelől az a kétszázhetven dolláros, előkelő szoba, s mindez egyetlen órában. Az ellentétpárok tetézéséül pedig még az az apróság is, hogy a fényűző

² Slobodana (Boba) Matić festőművész, M. Kovač hitvese.

³ Lordan Zafranović filmrendező.

Ambassador Szállóban már húsz esztendeje egy Cetinjéből elszármazott montenegrói a liftboy.

Egy hete meghívót kaptam Párizsból, hogy jelenjek meg a *Malvina*⁴ könyvbemutatóján. Haboztam, menjek, ne menjek, végül elhárítottam a meghívást, hangoztatván, hogy a könyv megjelenése teljesen közömbösen hagy, és semmi örömet nem érzek. „Érvelésem” azonban ellenkező hatást váltott ki; a *Rivages* könyvkiadó kifejezetten ragaszkodott hozzá, hogy mindenképpen jöjjenek el, mert Párizs minden sebre gyógyír. Pascale⁵ is kitartón hívott, mindennap bátorított, igyekezett kitámogatni az egyre mélyülő kátyúból. Sehogyan sem tudatosodott bennem, hogy ennyire elevenbe vágó, mély sebet ejtettem magamon; még pislákolok bennem a reménysugár, hogy Rovinjban éppen csak menedéket találtam, s majd ha elül a történelem vihára, magamhoz térek. De minden arra utal, hogy ez most már végleges változás.

Legvégül aztán repülőjegyet rezerváltattam egy Ljubljanából induló gépre; már jövő vasárnap, e hó 23-án, Párizsban leszek, valószínűleg még mielőtt ez a levél Belgrádba érkezik, ha egyáltalán megjön. Ha elvész, sebaj, megvan a számítógépemben; egyszer majd kézbesíteni fogom.

Szívélyes üdvözlét Verának, Hannának, Danielnek. *Kovačod*

Belgrád, 1992. II. 26.

Kedves Mirko,

leveled mégiscsak megérkezett, s ez, jelen körülmények közt, csodaszámba megy. Ugyan megesik-e még egy csoda: vagyis, hogy az én levelem is eljusson Rovinjba? Ott talál-e, vagy akkor már Párizsban leszel? Most a világ két ellenkező végén leledzünk, esetleg az idő és tér két különböző kiterjedésében is. A világ többé nem ismer határokat, szajkózza mindenki, mi meg ugyanakkor, sok tekintetben, a középkorba süllyedünk vissza, egy klausztrófóbiás, mucsai szellemiségű rekesztékbe. Mindenben hiány van, leginkább észben. Az, hogy te és Boba elmentetek, valóban váratlanul ért bennünket, noha ez a lehetőség is gyakran szóba került. Amikor róla beszélgettünk, leginkább valamiféle *benső* menedék lehetőségeit latolgattuk, egy helyét, amely földrajzilag talán nincs is, hanem bennünk létezik, ahol meghúzódhatnánk ez elől az eszeveszett hűhó és dühödtség, a primitivizmus, az alantas szenvedélyek kitörése elől. S akkor az a váratlan eltávozás! Búcsúzó nélkül, úgyszólván titokban, a Szlávia téren föl a buszba, és irány a bizonytalanság. Hát ez tényleg

⁴ M. Kovač: *Životopis Malvine Trifković ('M. T. élettörténete')*, regény (Belgrád, 1971). *La Vie de Malvina Trifković* (Rivages Kiadó, Párizs, 1992).

⁵ Pascale Delpeche, Danilo Kiš özvegye, műveinek francia fordítója.

fordulópont volt a javából. Nekünk, akik maradunk, vajon lesz-e szégyellni-valónk csak azért, mert itt maradtunk? A sötétség a mélyből tört fel. Hogyan kikecmeregni belőle? A nagy hangzavar közepette borsószik a hátam, ha belegondolok, micsoda félelmetes, földünket korszak felé sodródunk, melyben senki meg nem hallja többé senki emberfia szavát, ahol az erőszak meg a gyűlölet magasodik életünk fölé gigászi árnyként, s minden jel szerint még hosszú-hosszú ideig ennek vetületében kell majd élnünk.

Többször is meglátogattam Đilast.⁶ Mint tudod, közeli szomszédok vagyunk. Az erkélyemről egyenesen az ő ablakaira látok. Minden este az íróasztalánál találok papírjai fölé hajolva. Könyvekkel telezsúfolt, nagyobb-fajta asztal mellett ülve olvas és ír. Késő éjszakába nyúlóan. Egyre ritkábban hagyja el a házat, ezért időnként megkér, vigyem el egyik-másik szövegét bizonyos címekre. Hallatlan szörnyűségeket jósol arra az esetre, ha Boszniában kitör a háború. A szlovéniai és horvátországi háborúskodás, mondogatja, csupán a nyitánya egy óriási katasztrófának, amely bekövetkezhet. Boszniában a nemzetek, területek, vallások olyan mélyen, olyan alaposan összekuszálódtak, hogy a szétválasztás minden erőszakos kísérlete, minden fegyveres összetűzés csak bonyolítja a helyzetet, mit sem old meg. A boszniai háború, ha egyszer elkezdődik, reménytelen, kegyetlen és hosszan tartó lesz. Azok, akik a borzalmas következményekkel nem gondolva háborús kalandokba bocsátkoznak, eleve gonosztevőknek nyilváníthatók!

Úgy tervezem, hogy a *Zarándokokat*⁷ a nyár végére befejezem, akkor pedig talán elviszem a regényt Gavrilónak Szarajevóba, hogy megbeszéljük a részleteket. A szerződésben, melyet két évvel ezelőtt írtunk alá, nagyjából ebben a határidőben állapotunk meg. A regény tulajdonképpen egy összefüggő elbeszélésfüzér. Néhány sztorit még nem fejeztem be, és a vége is nyitott még. Időközben belefogtam egy kisregénybe *napjaink valóságáról*, amely 1991. március 9-ével, a tüntetések leírásával veszi kezdetét (szemtanúja voltam, ott, a téren, a legfőbb események közvetlen közelében), és valahol a harctéren folytatódik, a katonaság meg az álkatonák teljes zűrzavarában, hátborzongató kegyetlenkedések, határtalan szenvedések közepette. Mellékesen Barbusse-nek *A tűz*, valamint Céline-nek *Az utazás az éjszaka mélyére* című regényét olvastam hozzá, mert amolyan klasszikus, háborúellenes fabulára törekedtem én is. Megírtam kilenc fejezetet – és semmi. Eldobtam az egészét, úgyhogy a száz-egynéhány oldalból egyetlen elbeszéléstre futotta, ezt felvettem a *Zarándokok*ba, nem fogsz ráismerni. Tournier regénye,

⁶ Milovan Đilas (1911–1995), jugoszláv ellenzéki politikus, publicista.

⁷ Filip David: *Hodočasnici neba i zemlje* ('Égi és földi zarándokok'), regény (Belgrád, 1995).

A rémkirály motoszkál állandóan a fejemben, oly régen olvastam, lehet, hogy csak képzelődöm, mindenesetre úgy tűnik, ez a műve példázza, hogyan kell különös, bizarr, mégis igaz történetet összehozni. Ha írással foglalkozol, abban az a lényeges – gondolom, egyetértesz –, hogy megleld a magad sajátos látószögét, hogy meg legyél győződve róla, mint Singer⁸ mondja, hogy az adott elbeszélést senki más nem tudja megírni, egyedül te, ugyanakkor pedig az olvasó is magáénak érezze. Én arra törekedtem, hogy az eseményeket úgy írjam le, ahogy valóban megtörténtek, s e tekintetben „elárultam” az irodalmat, sőt jómagamat is, mert csupán hűség és szavahihető krónikása lenni az életnek nem elég. Ez az újságírók dolga.

Az írás, a maihoz hasonló sötét időkben, a valóságtól való menekülés lett-e vajon, vagy egyszerűen nélkülözhetetlen, mert a vigaszunk, vagy pedig az egyetlen hitelt érdemlő leszámolás a valósággal? Valószínűleg ez is, az is egy kicsit. Hiszen jól tudjuk, az irodalmi mű, melyben kellő arányban elegyedik fikció és valóság, eredetibb és megbízhatóbb forrása valamely kor, korszak megértésének, mint akármelyik részletes és elemző kedvű újságírói beszámoló.

Akkor hát hogyan tovább? Miként megmaradni tökéletes értetlenség közepette, legfeljebb néhány hasonló gondolkodású sorstársunkkal együtt, akik maguk is napról napra reménytelenebbé válnak? *Hideg-meleg* hangulat, állandóan ez van nálam. Az undortól a lázongásig. Mégis, kétségtelenül: egyedül az ellenállás az egészséges magatartás, szembeszállni az örülettel, a butasággal, a bárgyúsággal, a közönnyel. Nem tudom, hogy pillanatnyilag te mit érzel igazán. Gondolsz-e néha arra, ami itt van? Vagy egy másik, másféle világ közelségéből merítesz vigaszt, amitől mindössze egy-két órányi autózás választ el, vagy csak csalfa délibáb mindez?

Rengeteg súlyos kérdés tolu fel előttünk, melyekre nehezen találunk megbízható választ. Mindebben hol a mi személyes életünk, az a sok-sok kisebb-nagyobb dolog, csip-csup ügy, amely csak a mienk, s amelyek mégis az életet teszik? Szorongással gondolok a gyerekeim jövőjére. Ők is átérzik ezt a nyugtalanságot, „az idők baljós szavát”. Hanna a nagykorúság küszöbén áll, az ő nemzedéke azonban máris megvetéssel és feltétlen elutasítással beszél erről a mai, olyan-amilyen valóságról. Daniel, ha látszólag nem is érdekli a politika, tavaly csatlakozott az egyetemistákhoz, s minden valószínűség szerint a következő alkalommal is így tesz, ha egyáltalán lesz ilyen alkalom. Ha a felnőttekben nem, a lázadásnak ez a magva a gyerekeinkben érlelődik. Az igazi fordulatot egyedül ők tudják kivívni. No de hogy erre sor kerül-e, ki tudja? A történelem tele van hiú reményekkel és elszalasztott alkalmakkal. Aminthogy valamennyiünk élete is. A tényleges változás őszinte vágyát

⁸ Singer, Isaac Bashevis (1904–1991) amerikai Nobel-díjas (1978) író.

megfojtja a demagógia, a hazugság, a csalárdság, a manipulálás. Egyszer a gyerekek is felnőtt emberek lesznek, és a lázadás szelleme a konformizmusnak adja át helyét. Vannak éjszakák, amikor sötét, nyomasztó gondolataim nem hagynak aludni. Vajon mindezek után szabad-e belenyugodnunk egy olyan élethelyzetbe, amikor gyakran tehetetleneknek bizonyulunk nemcsak jövőnk, hanem jelenünket illetően is? Úgy érzem, nincs jogunk egy ilyen-fajta kapitulációra. De mit tegyünk, hogy erre ne kerüljön sor?

Bobát és téged sokszor üdvözöl: *F. Jelentkezz.*

